

O STILNI VLOGI ZANIKANEGA POGOJNIKA

Kar zadeva stavo nikalnice v pogojniškem odvisniku in drugih stavkih s pogojnikom, slovenski knjižni jezik danes ne predpisuje norme. Mogoči in enakovredni sta dve obliki stave, *bi ne delal*, kjer je nikalnica za pogojniškim členkom in pred deležnikom, in stava *ne bi delal* z nikalnico pred pogojniškim členkom. Poleg teh dveh, samih zase stilno nevtralnih oblik stave, sta še dva stilsko opazna tipa stave, in sicer z inverzijo (*ne delal bi*) in pa eliptični tip različnih oblik (*ne bi . . .*, *bi ne . . .*, *ne delal*). Na sploh je mogoče trditi, da se novejše slovnice ob pogojniških odvisnikih in ob pogojniških oblikah ne ukvarjajo z besednim redom.¹ Starejši slovničarji niso upoštevali za takrat še posebej zanimivih ugotovitev o pogojniku in njegovi pomenski in izrazni vlogi, ki jih je leta 1856 objavil Ivan Navratil v svoji knjigi o glagolu v slovanskih jezikih.² Navratila je zanimala prav velika izrazna uporabnost pogojnika in pogojniških oblik. Sodil je, da je v slovanskih jezikih pogojnik podobno izrazno pomemben in uporaben kot konjunktiv v romanskih jezikih. Vendar pa niso slovenske slovnice ne tedaj ne kasneje opozarjale na različne možnosti stave v pogojniških stavkih, kar zadeva mesto nikalnice, čeprav je ravno stava nikalnice posebno važna za oblikovanje različnega besednega reda. Le v šesti izdaji Janežičeve Slovenske slovnice leta 1889 najdemo v opombi navedeni nevtralni obliki stave in inverzijo.³ Breznikova slovnica in kasnejše izdaje pa so to stilsko opombo opustile, v primerih pogojniških oblik in stavkov pa sta največkrat zastopani le nevtralni stavi, vendar prevladujejo primeri *ne bi delal*.

Drugače je v leposlovju. Slovenska proza se je glede te stave od protestantizma sém opazno razvijala. Skoraj vse do konca moderne je bila v rabi pretežno stava *bi ne delal*, dosledno pa v slovenskih protestantskih knjigah. (Nikalnico pišejo — Dalmatin in nekateri drugi — skupaj z odnosnim deležnikom, torej *bi nedelal*.) Pri Svetokriškem je nikalnica vedno pred deležnikom, vendar pisana ločeno. Značilno je, da je stava tako dosledna tudi pri povratnih glagolih: *bi se ne okrvavila*, *bi se ne ponižal*.⁴ Le tip *bi ne delal* srečujemo tudi v Prešernovem pismu staršem. Kako je natančneje z rabo obeh nevtralnih stav v našem leposlovju, kaže tale preglednica (najprej je navedena stava *bi ne delal*, za njo *ne bi delal*).

P. Trubar, Artikuli, 51. Rupel, Slov. prot. pisci 1960, 141—149	2 : 0
J. Dalmatin, Biblija 1584, kap. XV, 38; kap. XXVII, 29, 42	3 : 0
J. Svetokriški, Sacrum promptuarium, prir. M. Rupel. 1937, 28—48	9 : 0
Š. Küzmič, Novi zakon 1848, 247—250, 271—273	7 : 0
M. Ravnikar, Zgodbe sv. pisma, 3. in 4. del, 1817, 276—288	3 : 0
M. Ravnikar, Utopljenici ali potovanje na Ostrovid 1867, 8—103	7 : 2
F. Prešeren, Pismo staršem	4 : 0
J. Trdina, Arov in Zman	7 : 1
J. Trdina, Sprehod v Belo krajino. ZD 11, 321—342	0 : 9
J. Trdina, Cvetnik, Velikani, Gospodična, Ukleti grad, Rajska ptica	0 : 9
J. Kersnik, Testament. ZD 4, 77—88	2 : 1
J. Kersnik, Jara gospoda. ZD 3, 312—336	3 : 0

I. Cankar, Oče in sin	4 : 3
I. Cankar, O čebelnjaku	6 : 0
I. Cankar, Potovanje Nikolaja Nikiča	10 : 2
I. Cankar, Na klancu, 7. poglavja	10 : 3
I. Cankar, Hlapec Jernej in njegova pravica, 8.—12. pogl.	5 : 0
F. S. Finžgar, Pod svobodnim soncem. 1955, 379—401	6 : 0
F. S. Finžgar, Kronika gospoda Urbana	6 : 1
F. S. Finžgar, Golobova njiva	3 : 0
O. Župančič — Balzac, Oče Goriot. 1962, 78—119	1 : 25
Izidor Cankar, Uvod v likovno umetnost. 1959, 154—178	3 : 0
F. Bevč, Kaplan Martin Čedermac. 1937, 157—167	4 : 4
M. Kranjec, Tri novele. 1935, 108—141	0 : 12
M. Kranjec, Povest o dobrih ljudeh. 1940, 231—253	1 : 13
M. Kranjec, Pod zvezdo. 1951, 112—125	6 : 9
A. Ingolič, Soseska. 1939, 129—158	2 : 7
C. Kosmač, Iz moje doline. 1965, 7—25, 73—132	9 : 0
Prežihov Voranc, Jamnica. ZD 8, 7—32	6 : 0
B. Pahor, Onkraj pekla so ljudje. 1958, 49—53, 446—469	5 : 7
B. Pahor, Na sipini. 1960, 219—242	0 : 5
B. Pahor, Mesto v zalivu. 1964, 108—135	6 : 5
V. Winkler, Pot na Lisec. 1960, 100—127	4 : 2
G. Jakopin — F. S. Fitzgerald, Veliki Gatsby. 1961, 8.—9. pogl.	4 : 10
J. Gradišnik — Th. Wilder, Most svetega kralja Ludovika. 1962, 1—65	14 : 11
F. Smerdu — M. Oljača, Molitev za moje brate. 1965	4 : 3
S. Rozman, Brusač. 1965	10 : 0
B. Hofman, Ljubezen. 1965, 1—43	13 : 0
P. Zidar, Sveti Pavel. 1966	3 : 17
Tedenska tribuna 31. I. 1966, 1. do 5. stran	1 : 11
O. Župančič — A. France, Kuhinja pri grofici gosji nožici. 1920, celota	8 : 61
V. Levstik, Zapiski Tine Gramontove. 1919, celota	9 : 36

Skupno razmerje med stavo *bi ne delal* in *ne bi delal* je po gornji preglednici 208 : 249. Toda to ne pove veliko. Nazornejša je okoliščina, da pozna samo stavo *bi ne delal* petnajst del (skupna vsota je 89 : 0), samo stavo *ne bi delal* pa štiri dela (skupna vsota je 0 : 35).

Razmerje med pogostnostjo prve in druge stave je precej izravnano, če ne upoštevamo knjižnojezikovnega razvoja. Piscev, ki poznajo samo stavo *bi ne delal*, je sicer triinpolkrat več kot tistih s stavo *ne bi delal*. V pregledanih odlomkih enakomerno rabe ene in druge stave skoraj ni. V odlomkih, kjer se uporabljata obe nevtralni stavi, prevladuje tip *bi ne delal* v enajstih primerih, tip *ne bi delal* pa v devetih. V razvoju slovenskega knjižnega jezika in proze pa je razmerje obeh stav nekoliko drugačno. V celoti namreč prevladuje stava *bi ne delal* vse do jezikovnih reform sredi preteklega stoletja. Izjemo je opaziti le pri Ravnikarju, tem dobrem stilistu. V realizmu in moderni do leta 1918 še vedno prevladuje stava *bi ne delal* (približno 5 : 3). Nato je vse do druge svetovne vojne razmerje obrnjeno (približno 3 : 7): od dvanajstih pregledanih povojnih piscev uporabljajo samo stavo *bi ne delal* sicer le štirje (Prežih, Kosmač, Rozman in Hofman), le stavo *ne bi delal* pa zasledimo v odlomku Pahorjeve proze Na sipini. Pri avtorjih, ki uporabljajo obe obliki stave, pa je skupno razmerje odločno v korist stave *ne bi delal*, 41 : 62.

Vprašati je treba, kaj odloča pri izbiri obeh nevtralnih oblik stave. Ali je v narečjih za to kakšna opora ali pa predvsem odloča sugestija stilne umetniške narave, torej doživljajna komponenta?

Slovenska narečja poznajo obe stavi. Sklicujoč se na starejše tekste, bi smeli sklepati, da je bila posebno živa stava *bi ne delal*. V današnjem pogo-

vornem jeziku pa prevladuje stava *ne bi delal*. V osrednjih slovenskih narečjih se *bi* pri zanikanih pogojnikih celo podvaja (na to vpliva tudi moderna vokalna redukcija, ki spremeni preteklo pogojniško obliko v podvojeno sedanjiško): *a' b' ne b' blo, a'b' ne b'*. Podvojitev kaže, da čuti govorec pogojnost predvsem v samem členu *bi*, ne pa v njegovi povezavi z deležnikom. Zato v pogovornem jeziku tudi ni redke izpust (elipsa) deležnika pri trdilnih in želelnih stavkih. Ta pojav iz pogovornega jezika rad prehaja v dialoške dele umetniške proze posebno pri realistik. Pa tudi podvojitev pogojniškega *bi* — torej specifično stilno slabost — že najdemo v knjižnem jeziku: »A kar ni za vas, bo morda za vaše otroke, ki se učijo po mestih. Njim *bi* pa verjetno takšna knjiga, kakor si jo želite vi, ne *bi* bila všeč.«⁶ Če je *bi* preveč oddaljen od odnosnega deležnika, se zares čuti potreba po njegovi ponovitvi, bolj zaradi ritma, ne zaradi smisla; tako potrebo čutimo v temle Cankarjevem stavku: »Če *bi* hotel pograbititi vse premoženje njegovo, meni *bi* se niti poznalo ne bilo.«⁷ Zaradi opazne stave je tu čutiti skoraj eliptičnost (nevtralna stava *bi* bila »meni se niti poznalo ne *bi* bilo«), na kar vpliva še okoliščina, da je pogojnik pomožniški in v preteklem času.

V današnjem *m e s t n e m i n m e š č a n s k e m* govoru je slišati obe stavi.

Pač pa je v belokranjskih in v vzhodnoslovenskih govorih v rabi skoraj samo stava *ne bi delal*. Pri belokranjskih govorih je treba upoštevati zgodovinski razvoj. Štokavska in čakavska narečja poznajo (kot knjižna srbohrvaščina) samo stavo *ne bi delal*. Za vzhodna slovenska narečja *bi* smeli pa pričakovati obe stavi, ker je tod živo in razširjeno podvajanje in zapostavljanje členkov, tudi nikalnice. Vendar je danes tudi tu živa le stava *ne bi delal*. Z značilno stavo nikalnice v belokranjskih govorih se lepo sklada raba v Župančičevih prevodih (v odlomku iz *Očeta Goriota* je razmerje med prvo in drugo stavo 1 : 25, v celotnem prevodu *Kuhinje pri grofici gosji nožici* pa 8 : 61. Potemtakem maloštevilni primeri stave *bi ne delal* niso več nevtralni, ampak stilno zaznavni.) — Med prozo vzhodnoslovenskih piscev in rabo stave v tamkajšnjih narečjih pa ni takšnega skladanja. Pri predvojnem Kranjcu je, kot kaže preglednica, skladanje ugodno (0 : 12 oziroma 1 : 13 za *ne bi delal*), v odlomku iz njegove povojne proze pa sta v rabi obe stavi. Vendar kot pri Kranjcu tudi pri drugih piscih od tod prevladuje tip *ne bi delal*. Pri starejših piscih s tega območja je stanje tako kot pri starejših piscih osrednjih slovenskih narečij. Pri Kuzmiču je namreč v rabi le stava *bi ne delal*.⁸

Potemtakem *bi* smeli sklepati, da je ljudska raba v kraju, od koder pisatelj izhaja, manj odločilna za stavo nikalnice v pogojniških stavkih in da utegne biti važnejša »norma« rabe v pogovornem jeziku mestnega okolja.

Važnejše pa je vprašanje, če je z nevtralnima stavama oziroma z njuno izmenično rabo mogoče dosežati stilsko zaznavnost in pa kakšna je lahko njuna učinkovitost pri umetniškem oblikovanju proze. S tem *bi* bilo vsaj deloma odgovorjeno tudi na vprašanje, kaj vodi pisatelja pri izbiri te ali one oblike stave.

Oglejmo si najprej na posebej izbranih primerih vpliv nikalnice na zaznavnost ali opaznost stave: »Mar moreš ne povrniti ljubezen za ljubezen.«⁹ Očitno je, da *bi* tu mogel stati stavek z zanikanim pogojnikom: Mar moreš (Mar *bi* mogel ...), da *bi* ne povrnil ljubezen za ljubezen. Razlika med stopnjo stilske zaznavnosti ene in druge stave je velika. V prvem primeru je hkrati s stavčno rabo nedoločnika stilska vrednost stavka povečana prav z nikalnico. Poglejmo

še primer iz začetnega razvoja slovenskega knjižnega jezika: »Iz tiga in kir le-ta vera taku gre naprej inu le čedale inu širše se rezglasuje, more inu ima en vsaki zamerkti inu zastopiti, da le-ta naša vera je ta prava, od samiga Boga gori postavljena inu zapovedana, zakaj de bi ona prav inu božja ne bila, ona bi nekar taku dolgo ne trpela, ne šla naprej inu tolikanj povsod brumnih, dobrih ljudi ne delala.«¹⁰ Očitno je, da je Trubar zahtevno periodo oblikoval z retorično spretnostjo, pri čemer je posebno opazna ravno raba nikalnice oziroma zanikanega pogojnika. Zanikani pogojnik je logično in spretno dvakrat ponovljen ob eliptični rabi stilsko zaznavno postavljenih deležnikov, ki se nanašajo na skupni pogojniški členek. Tudi tu je mogoče misliti na prozaistovo oz. retorikovo zavestnost pri rabi pogojnika in nikalnice.

Ravno raba obeh stav nikalnice v pogojniških stavkih v novejših in sodobnih besedilih kaže na stilsko zavestnost in hotenost pisateljev. To potrjuje že bežen pregled rabe različnih oblik stave pri istem pisatelju. Ni naključje, da gre pri tem večinoma za prozaiste, o katerih naša kulturna zgodovina trdi, da so dobri stilisti. Izjema, ki menda tudi to pot potrjuje pravilo, je Kranjčeva Povest o dobrih ljudeh, delo, ki je stilno zelo zavestno in zavzeto oblikovano, v njem pa pisatelj uporablja skoraj samo stavo *ne bi delal*, torej vendarle tisto, ki jo občutimo kot ljudsko, kar v tem preprosto veličastnem delu o malih ljudeh najbrž ni po naključju in brez vzroka.

Na zavestnost oblikovalca pri stavi nikalnice v pogojniških in drugih odvisnikih s pogojnikom kaže tudi raba inverzije *ne delal bi*, ki ni nevtralna. Najčešče se pojavlja prav pri tistih pisateljih, o katerih smo zgoraj sklepali, da upoštevajo nikalnico s stilsko funkcionalne strani prav tako kot s pomenske. V spredaj navedenih odlomkih iz posameznih prozaistov se pojavlja v razmerju z *bi ne delal* in *ne bi delal* inverzija *ne delal bi* (tretja številka) takole: Kersnik, Testamento 2 : 1 : 1, Cankar, O čebelnjaku 6 : 0 : 1, Oče in sin 4 : 3 : 1, Popotovanje Nikolaja Nikiča 10 : 2 : 2, Levstik, Zapiski Tine Gramontove 9 : 36 : 2, Župančič, Kuhinja pri grofici gosji nožici 8 : 61 : 1, Fingžar, Kronika gospoda Urbana 6 : 1 : 1, Pod svobodnim soncem 6 : 0 : 1, Gradišnik-Wilder, Most svetega kralja Ludovika 14 : 11 : 1, Smerdu-Oljača, Molitev za moje brate 4 : 3 : 1, B. Pahor, Na sipini 0 : 5 : 3. Inverzije so na sploh torej zelo redke. To je razumljivo, saj bi pogostnejša raba učinkovala prej neprimerno kot stilno ustrezno ter zaznavno. Mogoče je tudi sklepati, da je pri nekaterih prozaistih inverzija češče v rabi vsaj deloma zaradi vpliva slovenskega pesniškega stila. Pri Prešernu je prav inverzija nikalnice ob pogojniku stilsko posebno zaznavna in vedno doživljajsko utemeljena.

Tudi ni neznačilno, da se v slovenski prozi inverzija pojavlja običajno v soseščini z drugimi pogojniškimi oblikami, zato je mogoče trditi, da včasih preprečuje ali zmanjšuje kopičenje nevtralnih stav pri pogojniku: »Ko bi vsako leto proti jeseni ne prihajalo po stari cesti nekoliko vojaških čet, ne vedeli bi ljudje, čemu je cesta še ostala državna.«¹¹ V tem Kersnikovem in v drugih podobnih primerih predvsem pogojniška soseščina opravičuje inverzijo, ki v navedenem stavku s smiselne in doživljajske strani ni pomembna, stilsko torej manj upravičena. Pogojniška soseščina soodloča pri rabi inverzije (ob manjši pomenski upravičenosti) tudi v stavku »Pavlova dobrotina in moje novo zdravje sta polnili vse črte z malodane privlačno vedrostjo, in kdor bi me bil poljubil, ne bil bi storil smrtnega greha.«¹² Drugi Levstikov primer pa je značilen za drugačno, močnejše zaznavno stavo inverzije, postavljene na začetek stavka, kjer odstopanje od

nevtralne stave zahteva predvsem emfaza: »Ne bilo bi me treba tolažiti, sem vzdihnila z zadnjimi solzami, če ne bi vedela, zakaj.«¹³ Takšni primeri doživljajsko-vsebinsko utemeljene inverzije brez siceršnje pogojniške soseščine so pogostnejši v Cankarjevi prozi: »Ne mogel bi povedati, česa se je prestrašil.«¹⁴ Pri njem pa je inverzija nikalnice v pogojniških stavkih še posebej zaznavna zaradi zapostavljanja drugih stavčnih členov, npr. osebk, ali ob spremembi v stalni stavi drugih sintaktičnih enot: »Toda izbrali bi si bili lahko sami široko belo cesto, in ne bilo bi vam sile.«¹⁵ Močno zaznavna inverzija dveh členov odvisnika se kaže v Finžgarjevem stavku: »In če bi verjel Upravda, ne verjela bi nikdar Despojna.«¹⁶ Antitetičnost je v tem stavku s postavitvijo nikalnice na začetek in s spremenjeno stavo pogojnika še poudarjena, torej ne le s pomenom besedi, ampak tudi s stilnimi sredstvi, z zaznavno stavo in emfazo, ki je tu prisotna.

Stopnja stilske zaznavnosti pri rabi inverzije potemtakem raste v povezavi z drugimi stilsko zaznavnimi stavami. Najmanjša je, kadar rabi inverzija le zaradi neposredne soseščine drugih pogojniških oblik. Vsebinsko doživljajsko utemeljena inverzija vpliva na večjo stilsko zaznavnost, ki se poveča še s tem, da je postavljena na opaznejše mesto v stavku. Še večjo stopnjo stilske zaznavnosti pa je čutiti tedaj, kadar se pojavlja skupaj s stilsko zaznavnimi, od nevtralne odstopajočimi stavami drugih sintaktičnih enot. Bilo bi pa preveč shematično v tako kratki obravnavi odlomkov iz posameznih pisateljev iskati v različnih tematsko-vsebinskih prvinah vzporednosti inverzij in tipov doživljanj, kar je mogoče doseči pri obravnavi enega avtorja.¹⁷

Skoraj vsak stilist torej v besednem redu na svoj način izkorišča ob inverziji nikalnice še različna druga stilna sredstva, figurativna ali sintaktična. Po svoje je značilen posebno Župančič. »Vsako združevanje spolov ljubimcev nikdar ne jamči nesmrtnosti, nego je znamenje smrti, in ne poznali bi ljubezni, da nam je večno živeti.«¹⁸ Lektor nove izdaje tega prevoda, Niko Košir, je stavek takole pre naredil: »Vsako združevanje spolov ljubimcev ne le da ne jamči nesmrtnosti, temveč je znamenje smrti, in ne poznali bi ljubezni, da nam je večno živeti.«¹⁹ Torej je ob pravopisnem posodobljenju upošteval obe Župančičevi stilski posebnosti, inverzijo in da-pogojniški odvisnik (irealni, neuresničljivi — in ne 'neresnični' — pogoj dopušča tvorbo pogojnika z veznikom da in povednim naklonom, torej brez prave pogojniške oblike).

Pisatelji s spreminjanjem pogojniške stave dosežajo poleg večje stopnje stilske zaznavnosti tudi določene izrazne odtenke in pa svojevrsten ritem stavka ali periode. To je uspešno posebno tedaj, kadar gre za različno pogojniško stavo v stavku, v katerega soseščini se večkrat pojavi pogojniška oblika: »Človek se ne bi rodil z žrelom, tudi bebcev ne bi bilo med ljudmi. Vsak bi imel močno hrbtnico, ne bilo bi grbavcev ne gadov. Vse ženske bi bile lepotice.«²⁰ Tudi v tem primeru ne gre za golo inverzijo, ki ima sicer očitno antitetično vlogo, ampak je še poudarjena s ponovitvijo nikalnice, ki v tem stavku lahko zamenjuje tudi veznik. Ta Smerdujev stavek kaže, da je vključevanje inverzije povezano z doživljajsko vsebinsko platjo stavka, prav tako pa tudi s celotno zgradbo stavka, oboje pa se seveda od primera do primera spreminja, kar otežuje tipološko obravnavo.

Stilni vtis in užitek pri branju tistih prozaistov, ki bolj ali manj brez preudarka uporabljajo samo stavo *bi ne delal* (za to smo zgoraj ugotavljali, da je manj ljudska in bolj knjižna, pa zato deluje bolj shematično) ni posebno ugoden:

postaja utrudljiv, enoličen in celo prazen. Drugače je, kadar se rabi samo stava *ne bi delal*, ki je vzeta iz ljudske govornice.

Seveda ima včasih raba tega ali onega tipa stave tudi svoje pomensko ozadje ali vsaj pomenski odtonek, ki se da doseči samo z določeno stavo: »Toda ne bi bil vreden samega sebe, če ne bi šel do konca stvari, ki sem se je bil lotil.«²¹ Če bi namreč v prvem pogojniku imeli inverzijo, ki bi ritmično sicer ugodno vplivala (*ne bil bi*), bi s tem bila poudarjena predvsem preteklost in ne toliko pogojnost. Vendar je smiselno pravilna le prva stava, ker hoče pisec poudariti pogojnost. Včasih zveza z besednimi in vsebinsko doživljajskimi okoliščinami določenega proznega odlomka ne dopušča hkratne rabe različnih tipov stav. Z njimi bi se npr. izgubila ritmičnost ali emfaza v naslednjem stavku: »Potem bi brala in je ne bi videl, ko bi brala. Takó bi bilo najboljše. Da je ne bi videl.«²² Sugestivnost tega notranjega monologa bi bila okrnjena ali vsaj prizadeta, če bi pisatelj pri tem naznačevanju samodejnega miselnega toka iskal učinke z namernim prepletanjem stav, kakor je to lahko mogoče in koristno v drugačnih duševnih in vsebinskih okoliščinah, npr. v dialoških delih besedila. V gornjem primeru pa prav ponavljanje enake pogojniške stave najbolj ustreza občutku negotovosti v junakovem miselnem toku.

Dalje kot drugi je šel pri inverziji Finžgar, ki jo je izvedel tudi pri stalni stavi *ne da bi delal* (o kateri piše Breznik: »Nikalnica *ne* spada k vezniku *da*, ne pa k povedku«²³): »Ni mogel mimo njive, da bi ob svitu jasnine ne stopil do nje in pogledal, koliko je setev porasla, odkar ga ni bilo.«²⁴ Če bi bil uporabil stalno stavo *ne da bi*, bi bila povedna določnost večja, kajti le ob svoji vrnitvi z vojske je Golob pogledal njivo; z izbrano stavo pa je Finžgar najprej zahteval izpolnitev pogoja (*da bi ob svitu jasnine*), potem pa šele dejanje. Smiselno bi bila torej ustrežnejša stalna stava.

...

Pomensko in stilno utegne biti dvorezna tudi elipsa *ne bi ... , bi ne ... , ne ... delal*. Najčešče je v eliptičnih stavah izpuščen deležnik, redkeje pogojniški členek, je pa prav tako redek stilni pojav kot inverzija v pogojniških oblikah. Izpust srečujemo pri Finžgarju, Cankarju, Župančiču, B. Pahorju in verjetno bi ga še pri kom. Najbolj naraven in stilsko nevtralen je izpust v dvogovoru: »Je li tudi ona zvedela? — Kaj bi ne.«²⁵ Vladimir Levstik v Zapiskih Tine Gramontove izpusta ne uporablja, v Župančičevem prevodu A. Francea pa ga srečamo dvakrat. Prvič je v neslovenski zvezi in kaže, kako je prevajalec iskal nove izrazne možnosti pogojnika: »Ob teh besedah je rekel mojemu dobremu učitelju s počasnim, pikrim in kakor bi oddaljenim glasom.«²⁶ V novi izdaji je lektor to nejasno obliko odpravil: »Ob teh besedah je rekel mojemu dobremu učitelju s počasnim, pikrim in kakor oddaljenim glasom.«²⁷ Drugič pa je elipsa naravna in učinkovita: »Nič ji ne nasprotuje in vse soglaša ž njo, ker ni ničesar, kar se ne bi vplelo v igro njenih organov in ne sledilo neštevilnim zgibom njenega telesa.«²⁸ Tu je spričo oddaljenosti drugega deležnika od pogojniškega členska prevajalec zaradi jasnosti pomena in poudarka menda menil, da bi se brez pogojniškega členska deležnik čutil premalo povezan s pogojnikom, zato je nikalnico ponovil, členska pa ne in tako dosegel stilsko zaznavno stavo. Prav zaradi takih primerov stilist niti tedaj, ko je drugi in naslednji deležnik, ki se nanaša na

skupni zanikani pogojniški členek, v neposredni soseščini prvega deležnika, ne izpusti nikalnice, ampak jo ponovi, bodisi z namenom, da nadomesti veznik (kot smo videli zgoraj pri Smerduju), bodisi zato, da doseže ritmični učinek, torej močnejšo stilsko zaznavnost, ne pa, ker bi tako zahteval sam smisel. »Kako bi mu razlagal svojo pot, da bi se ne osramotil in ne osmešil?«²⁹ V tem primeru je tudi očitno, da prav stava *bi ne delal* dopušča izpust pogojniškega členska pred drugim deležnikom in ponovitev nikalnice, pri stavi *ne bi delal* pa bi zaradi povratne glagolske oblike bilo treba ponoviti ali pa izpustiti členek in nikalnico. Spet v drugem primeru pa pisatelj pri ponovitvi nikalnico tudi zapostavlja: »A da bi ne bil smešen, samo smešen ne.«³⁰ Tako nastopata tu skupaj dve stilsko zaznavni stavi. Seveda tudi glede tega ni mogoče postavljati kakega splošno veljavnega pravila, kdaj je namreč soseščina pogojniškega *bi* še dovolj blizu, da je izpust mogoč. Kajti ne odloča le soseščina, ampak hkrati tudi oblika in zgradba odvisnika, ki včasih lahko omogoči elipso kljub oddaljenosti odnosnega člana. Na to kaže tale primer: »Bali so se srečanja z njim, da jih ne bi spet prosil za posojilo, jim pri tem obljubljal gore in doline, obljud pa ne držal, pač pa se še bolj opijal.«³¹ Na vzročni odvisnik s pogojniško obliko se tu nanašajo trije stavki, ki jih trdno med sabo povezuje prav izpust pogojniškega členska oziroma nanašanje na skupni členek *bi*. Tak stavčnosintaktični tok je vzporeden z miselnim, vsebinskim tokom, torej s samo povednostjo stavka.

Prav v zvezi s stavo v pogojniškem odvisniku in spremembami, ki jih ta v stavku lahko povzroči, največkrat zasledimo tiste stilno pripovedne posebnosti tega ali onega slovenskega pripovednika, npr. Cankarja, Kranjca, Finžgarja, ki jih ni mogoče ustrezno, kaj šele enakovredno prevesti v druge slovanske jezike. To najčešče opažamo v srbohrvaških prevodih naše proze, pa tudi v drugih slovanskih jezikih pogojnik stilsko in izrazno ni tako gibčen kot v slovenščini. Je pa ta široka možnost stave kdaj pa kdaj izpostavljena nevarnosti, da postane nejasna ali dvoumna, kar bi piscem, če bi šli po Breznikovi poti, pravzaprav morali zameriti. Primer iz Cankarja: »Nesla si v roki veliko škatlo in stopala si hitro, ne da bi me videla, da bi te ne bil nagovoril.«³² V tem stavku, ki je ubran na vzporednost dogajanja in čustvovanja, gre pravzaprav za preskok, ki bi se mu bilo mogoče izogniti s spremenjeno stavo enklitik: »... stopala si hitro, da me ne bi videla...« Pomenski odtенок je v takih stavkih često povezan razen s stavo nikalnice prav s členki, kar kaže tudi tale primer: »Ali hlapca ne bi mogla spoštovati.«³³ Ker stavek ni vprašalni, bi bila pomensko čistejša stava *bi ne delal*, emfaza bi prišla boljše do izraza: Ali hlapca bi ne mogla spoštovati. Zanikan bi bil povedek, ne pa kondicionalnost, torej bi pravilneje izstopil trdilni pomen stavka, pri čemer pa bi spričo pogojnika še vedno bila nakazana negotovost oziroma bojazen.

...

Pogojnik je torej pomembna stavčno-sintaktična prvina, stilsko in izrazno vsestransko bogata predvsem glede na psihološke razsežnosti ali značilnosti kakega besedila, ker lahko nakazuje čustvene in miselne odtenske v zvezi z željo, dvomom, pogojem, možnostjo, negotovostjo, uresničljivostjo, neuresničljivostjo. Prav s tem v zvezi so različne možnosti pogojnikove stave pri nezanimanem in zanikanem pogojniškem stavku še posebej pomembno izrazno sredstvo in nudijo pripovedniku izredne možnosti variiranja tako glede stave in stilske opaznosti kot glede izražanja pomena in njegovih najrazličnejših potankosti. Kljub tej

stilski prožnosti in velikemu izraznemu obsegu pa je pogostnost rabe pogojnika v nezanimani in zanimani obliki različna od pisatelja do pisatelja, povezana z vsebino pa tudi z metodo književnega podajanja. V didaktičnih besedilih skoraj ne zasledimo pogojnika oziroma zanikanega pogojniškega odvisnika (npr. pri Slomšku). Tudi v strokovnih in znanstvenih delih humanističnih in drugih ved je dokaj redek. Realistična pripovedna metoda ga prav tako manj uporablja. V zadnjih štirih poglavjih Kersnikove Jare gospode je zanimani pogojnik uporabljen le dvakrat. Kolikor bolj pa rasteta psihološka in čustvena razsežnost in zahtevnost besedila, toliko več je tudi možnosti in potrebe po sintaktični rabi pogojnika v zanimani in nezanimani obliki. V Vladimira Levstika Zapiskih Tine Gramontove je zanimani pogojnik v različni stavi in stavčni vlogi uporabljen čez petdesetkrat, še večkrat pa v pozitivni obliki. V Župančičevem prevodu Kuhinje pri grofici gosji nožici je zanimani pogojnik uporabljen okoli osemdesetkrat, kar v primerjavi z vsebino Levstikovega romana in njegove pripovedne metode ustreza gornji trditvi o vsebinski in stilno doživljajski pogojenosti rabe pogojniškega odvisnika in o njegovi funkcionalnosti. Potrebno pa je tudi nasprotno sklepanje, da namreč pripovedniki z zanemarjanjem rabe pogojnika spričo različnih možnosti njegove stave in njenega vpliva na stavo sploh siromašijo svoj pripovedni stil.

Je pa zato toliko bolj zanimivo, če v pisateljevem pripovednem stilu opazimo pojav, ki bi ga mogli imenovati izogibanje pogojniku oziroma pogojniškemu odvisniku. Najčešče je to pri Alojzu Rebuli. Lahko da je to posebnost v njegovem načinu izražanja in opisovanja, ki bi pa zanjo najbrž težko našli opore v krajevni slovenski govorici. Spredaj smo videli, da srečujemo pri Rebulovem ožjem rojaku Borisu Pahorju pogostno sintaktično rabo pogojnika v različnih oblikah stave in pripovednih položajev, k čemur je treba dodati še to, da Pahor v svoji prozi često uporablja ali upošteva krajevne posebnosti govora, Rebula pa prav tako. Ker Rebula zavestno neguje svoj pripovedni stil, bi smeli sklepati, da je izogibanje pogojniku bolj ali manj zavestno. Poglejmo nekaj primerov. »Tisto pisarjenje ni bilo ravno neko navdušeno delo, a po svoje mu je pomagalo živeti. In ni bilo treba, da se je iz tega izcimilo kaj.«³⁴ Smeli bi pričakovati, da se bo odvisnik glasil: da bi se iz tega kaj izcimilo; toliko prej, ker je dogajanje pred bralcem oziroma pisateljem, le da je izraženo preteritalno. Najbrž pa gre tu pisatelju za določnost stavčne povednosti, ki, izražena s pogojnikom, ne bi bila tako kategorična in povezana z resignacijo. V drugem primeru takšne pomenske in doživljajske utemeljenosti za izmikanje pogojniku ni zaslediti, prav tako pa pogojnik tudi ni tako nujen, čeprav bi bil docela ustrezen: »Ko da hoče nekaj skriti pred njim, je Zofija hitro potegnila z grabljami.«³⁵ Pomen tega stavka, izražen s pogojnikom, podpira tisto trditev slovenskega slovničarja, ki pravi, da »je pogojnik pravzaprav pretekli čas prihodnjika.«³⁶ Podobno zanimiv je tudi tale primer: »Še nekaj nepograbljenega je ostalo, a Zofija je zdaj dala grablje na rame, ko da je tisto njeno delo brez pomena, odkar je bilo vse na tem, ali bo voz prišel do doma.«³⁷ Na možnost rabe pogojnika v odvisnikih kažejo že vezniki *ko*, *da*, *če*. Še prej bi sintaktično rabo pogojnika pričakovali v glavnem stavku, kateremu sledi potencialni pogojniški odvisnik. »Ves ta dan ni imel pomena, če se ne bi zgodilo kaj, pa čeprav v območju tega omizja.«³⁸ Večinoma gre torej za nakazovanje psiholoških in doživljajskih okoliščin, ob kakršnih drugi pisatelji običajno uporabljajo pogojnik. Rebuli pa služi včasih

namesto pogojnika v glavnem ali odvisnem stavku povedni sedanjik v dovršni obliki ali povedni pretekli čas. Seveda pa je tudi tako pripovedovanje stilsko opazno, če trdimo, da bi tod sicer pričakovali pogojniške stavke.

O P O M B E

¹ Posebej so upoštevane slovnice: A. Janežič, Slovenska slovnica 1864; Janežič-Sket, Slovenska slovnica 1894; A. Breznik, Slovenska slovnica 1934; Breznik, Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre, Solar, Slovenska slovnica 1940; Uredniški odbor, Slovenska slovnica 1947; Fink, Kopriva, Žerjav, Slovenska jezikovna vadnica 1949; Bajec, Kolarič, Rupel, Slovenska slovnica 1956. — ² J. Navratil, Beitrag zum Studium des slawischen Zeitwortes aller Dialekte. Dunaj 1856, 111—114. — ³ A. Janežič, Sket, Slovenska slovnica. šesta predelana izdaja, Celovec 1889, 106. — ⁴ J. Svetokriški, Sacrum promptuarium. Prir. M. Rupel. 1937, 9. — ⁵ Pri pisateljih, katerih proze ni bilo mogoče pregledati v celoti — to je večina — se je bilo treba omejiti na odlomke, ki zastopajo celoto. Iz števil ob posameznih avtorjih se ne da zanesljivo ugotavljati razmerje med rabo ene in druge stave med posameznimi pisci. Raba pogojnika je namreč pri pisateljih različno pogostna, izbor del posameznih pisateljev je tudi namenoma bolj ali manj naključen, obseg pregledanega gradiva pri posameznikih pa le približno enak. Tako so števila posameznih primerov iz odlomkov relativna; ustrežneje kažejo le sorazmerje v rabi posameznih oblik stave pri istem pisatelju. Tu in tam je morda kak primer tudi spregledan. Pri pisateljih z daljšo ustvarjalno dobo in z obsežnejšim delom je upoštevanih več del, posebno če je njihov stilni razvoj značilnejši. — ⁶ J. Janžekovič, Smisel življenja. Mohorjeva družba 1966, 4. — ⁷ I. Cankar, Popotovanje Nikolaja Nikiča. Izbrano delo I, 441. — ⁸ S. Küzmič, Novi zakon. 1848, 254. — Spričo drugih jezikovnih zanimivosti, ki jih skriva ta neraziskani pisec, npr. vplivi zahodnoslovanskega — češkega? — besedišča, se velja vsaj bežno ustaviti ob vlogi pogojnika v njegovi prozi. Pogojniki namreč često rabi pravzaprav kot predpretekli čas v časovnih odvisnikih: »Gda bi pa Gallon namestnik bio v Ahaji, stanoli so proti Pavli z enakim talom Židovje i pelali so ga pred sodni stolec«, oziroma: »Gda bi pa šteo vu Ahajo prek idti, opomenjeni bratje so pisali vučnikom, ka bi ga gori prijali.« Današnji prevod se namreč glasi: »Ko je bil pa Gallon...« in »In ko je hotel iti v Ahajo...«, prim. Jeré, Pečjak, Snoj, Sveto pismo nove zaveze. Celje 1948, 304—305. — ⁹ J. Iwaszkiewicz, Mati Ivana Angelska. Prev. France Vodnik. 1965, 80. — ¹⁰ P. Trubar, Artikuli 1562, 51, cit. po M. Rupel, Slovenski protestantski pisci 1966, 141—142. — ¹¹ J. Kersnik, Testament. ZD 4, 77. — ¹² V. Levstik, Zapiski Tine Gramontove. 1919, 127 — ¹³ Prav tam, 115. — ¹⁴ I. Cankar, O čebelnjaku. ID I, 323. — ¹⁵ I. Cankar, Popotovanje ID I, 419. Prim. še: »Če bi vam ga opisal še bolj nadrobno, ne bi si ga mogli (običajno: si ga ne bi mogli) predstavljati takšnega, kakršen je v resnici.« I. Cankar, Oče in sin ID I, 104. — ¹⁶ Pod svobodnim soncem 1955, 280. — ¹⁷ To je uspelo Toporišču v stilski obravnavi Finžgarjeve proze. Prim. J. Toporišč, Pripovedna dela F. S. Finžgarja. 1964, predvsem strani 221 in sl., 238 in sl., 249 in sl. — ¹⁸ Kuhinja 1920, 120. — ¹⁹ Isto, izdaja 1965, str. 94. — ²⁰ Molitev za moje brate, 115. — ²¹ R. van Gulik, Kitajsko zlato. Delo 8. II. 1967, str. 9. — ²² B. Pahor, Na sipini. 1960, 220. — ²³ Slovenska slovnica 1934, 205—206. — ²⁴ Golobova njiva, IS 1, 310. — ²⁵ F. S. Finžgar, Pod svobodnim soncem. 1955, 288. — ²⁶ Kuhinja 1920, 87. — ²⁷ Kuhinja 1965, 69. — ²⁸ Kuhinja 1920, 103. — ²⁹ I. Cankar, O čebelnjaku. ID I, 325. — ³⁰ I. Cankar, Popotovanje, ID I, 465. — ³¹ Jan Werich, Ko bo odpadlo listje s hrasta. Prev. B. Kozinc. Obzornik Prešernove družbe 1966, št. 6, 401. — ³² Na klancu, 1949, 160. — ³³ V. Levstik, Zapiski Tine Gramontove, 99. — ³⁴ Senčni ples, 1960, 30. — ³⁵ Prav tam, 33. — ³⁶ Slovenska slovnica 1940, 85. — ³⁷ Senčni ples, 35. — ³⁸ Prav tam, 230.

Janez Orešnik

VABILO K PREUČEVANJU TRANSFORMACIJSKE GENERATIVNE SLOVNICE

Govoreči se tudi takrat ravnamo po pravilih jezika,¹ ki ga uporabljamo, kadar ne poznamo pravil, ki jih je za ta jezik sestavil jezikoslovec; pravila imamo namreč »v glavi«. Obe vrsti pravil — jezikoslovna in tista »v glavi« — imenujmo jezikovna. S pravili »v glavi« naj bi se ukvarjala zlasti psiho-

¹ Terminološka opazka. Izraz 'jezik' se žal uporablja v številnih pomenih. Včasih obsega celo prav vse naravne in umetne jezike, človeške in živalske. V tem članku se beseda 'jezik' nanaša na naravni človeški jezik in na naravne človeške jezike. Ni pa — kolikor vidim — v članku ničesar, kar bi iz območja tako zoženega pojma 'jezik' izključevalo tvorbe kakor esperanto, ki je določenemu številu ljudi baje celo materin jezik.